

Junde!

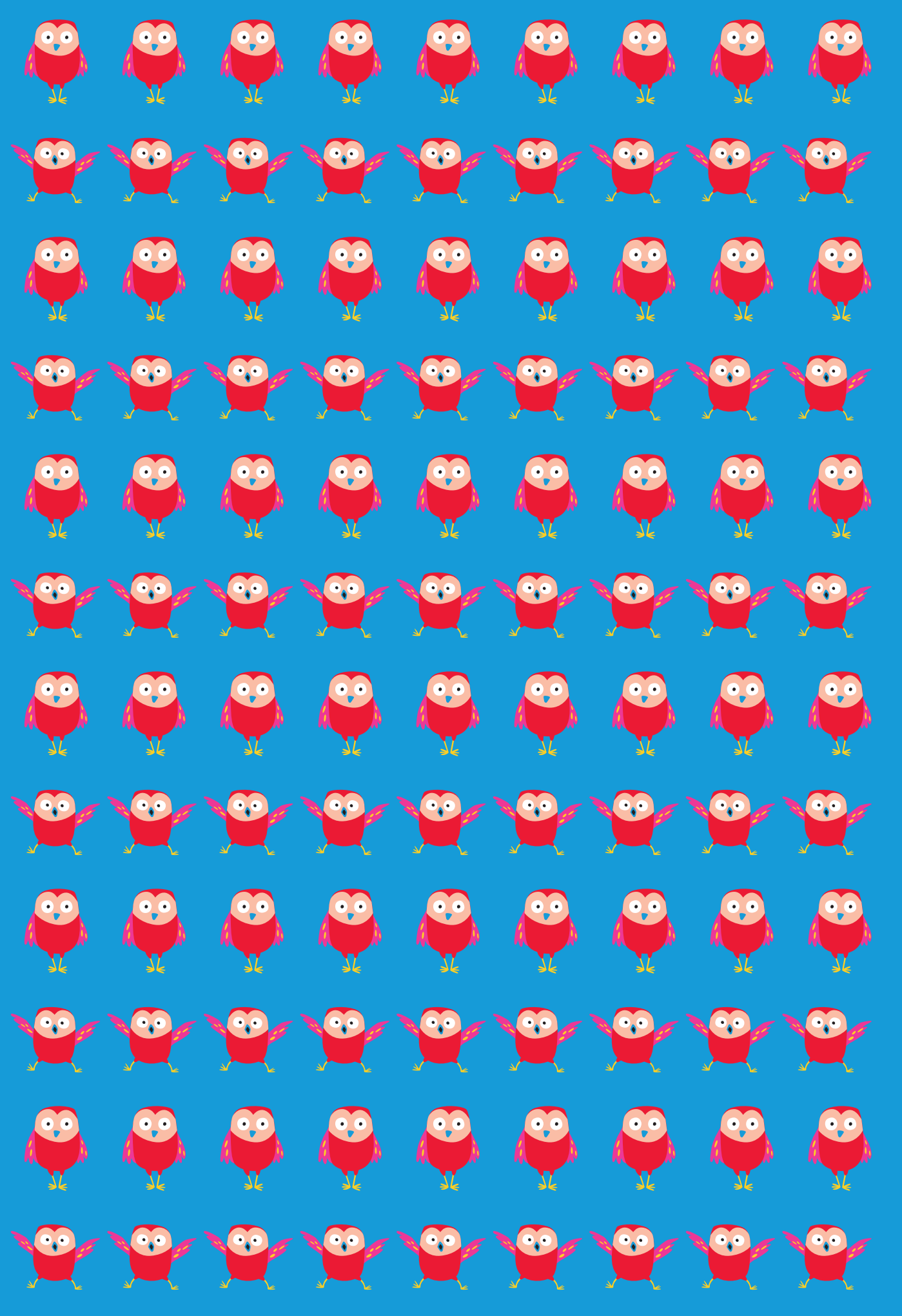
Bitá y Cëch nes mostra ...

LIBER DE GRAMATICA

bu,press

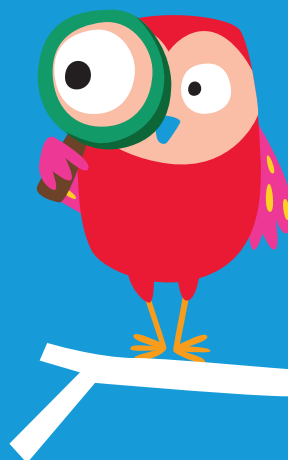
bozen
bolzano
university
press

Junde!

Bitá y Cëch nes mostra ...

Junde!

Test y conzet

Ruth Videsott, Veronica Rubatscher, Daria Valentin

Letorat

Ulrike Frenademez, Werner Pescosta (trami dl Istitut Ladin Micurá de Rù), Isabella Ties

Consulënza scientifica

Rico Cathomas (conzet y didatica)

Paul Videsott (linguistica)

Consulënza por l'integraziun di simboi Montessori

Margot Demetz Insam

Grafica y layout

maramelab.net

Stampa

Fotolito Varesco

En colaboraziun cun la Intendënza Ladina, Provinzia Autonoma de Balsan, Südtirol

In Zusammenarbeit mit dem Ladinischen Schulamt, Autonome Provinz Bozen, Südtirol

In collaborazione con l'Intendenza Scolastica Ladina, Provincia Autonoma di Bolzano, Alto Adige

© 2018 Bozen-Bolzano University Press
www.unibz.it/universitypress

ISBN 978-88-6046-139-1

5 ..... INTRODUZIUN

18 ..... LIËNDA

SONNS

28 ..... SONNS

32 ..... SONNS DÜRS Y
SONNS MORJÍ

SONNS PARTICULARS

34 ..... *CE – CĚ – CI – GE – GĚ – GI*

35 ..... *CIA – CIO – CIÖ – CIU – CIÛ
GIA – GIO – GIÖ – GIU – GIÛ*

37 ..... *CHE – CHĚ – CHI – GHE – GHĚ – GHI*

38 ..... *SC – SCE – SCĚ – SCI
SCIA – SCIO – SCIÖ – SCIU – SCIÛ*

42 ..... *CH – C*

43 ..... *NI – GN*

45 ..... *SC – J*

47 ..... *Ě*

48 ..... *MB – MP*

49 ..... I CONSONANC DOPLI

L' AZËNT Y L' APOSTROF

54 ..... LES SILBES

55 ..... L'AZËNT

56 ..... LE ZIRCONFLES

58 ..... L'APOSTROF

L' INOM

66 ..... L'INOM

67 ..... L'INOM TL FEMININ Y
L'INOM TL MASCOLIN

72 ..... L'INOM TL SINGOLAR
Y L'INOM TL PLURAL

76 ..... L'INOM GENERAL Y
L'INOM PERSONAL

78 ..... L'INOM CONCRET
Y L'INOM ASTRAT

L' ARTICUL

82 ..... L'ARTICUL

83 ..... L'ARTICUL TL FEMININ Y
L'ARTICUL TL MASCOLIN

85 ..... L'ARTICUL TL SINGOLAR
Y L'ARTICUL TL PLURAL

89 ..... L'ARTICUL DETERMINATIF Y
L'ARTICUL INDETERMINATIF

INDESC

L' AGETIF

94 ..... L'AGETIF

95 ..... L'AGETIF TL FEMININ Y
L'AGETIF TL MASCOLIN

99 ..... L'AGETIF TL SINGOLAR
Y L'AGETIF TL PLURAL

102 ..... L'AGETIF NUMERAL

107 ..... L'AGETIF POSSESSIF

LE PRONOM

110 ..... LE PRONOM

111 ..... LE PRONOM PERSONAL

112 ..... LE PRONOM REFLESSIF

114 ..... LE PRONOM PERSONAL
NIA AZENTÉ Y LE PRONOM
PERSONAL AZENTÉ

118 ..... LE PRONOM POSSESSIF

LE VERB

124 ..... LE VERB

125 ..... *ESTER Y AVËI*

127 ..... LA CONIUGAZIUN
DI VERBS

132 ..... I TËMPS

136 ..... LE PASSÉ COMPONÛ

LES PARTICOLES

145 ..... LES PARTICOLES

146 ..... LA PREPOSIZIUN

149 ..... LA PREPOSIZIUN
ARTICOLADA

151 ..... LA CONGIUNZIUN

154 ..... L'AVERB

LA FRASA

160 ..... LA FRASA

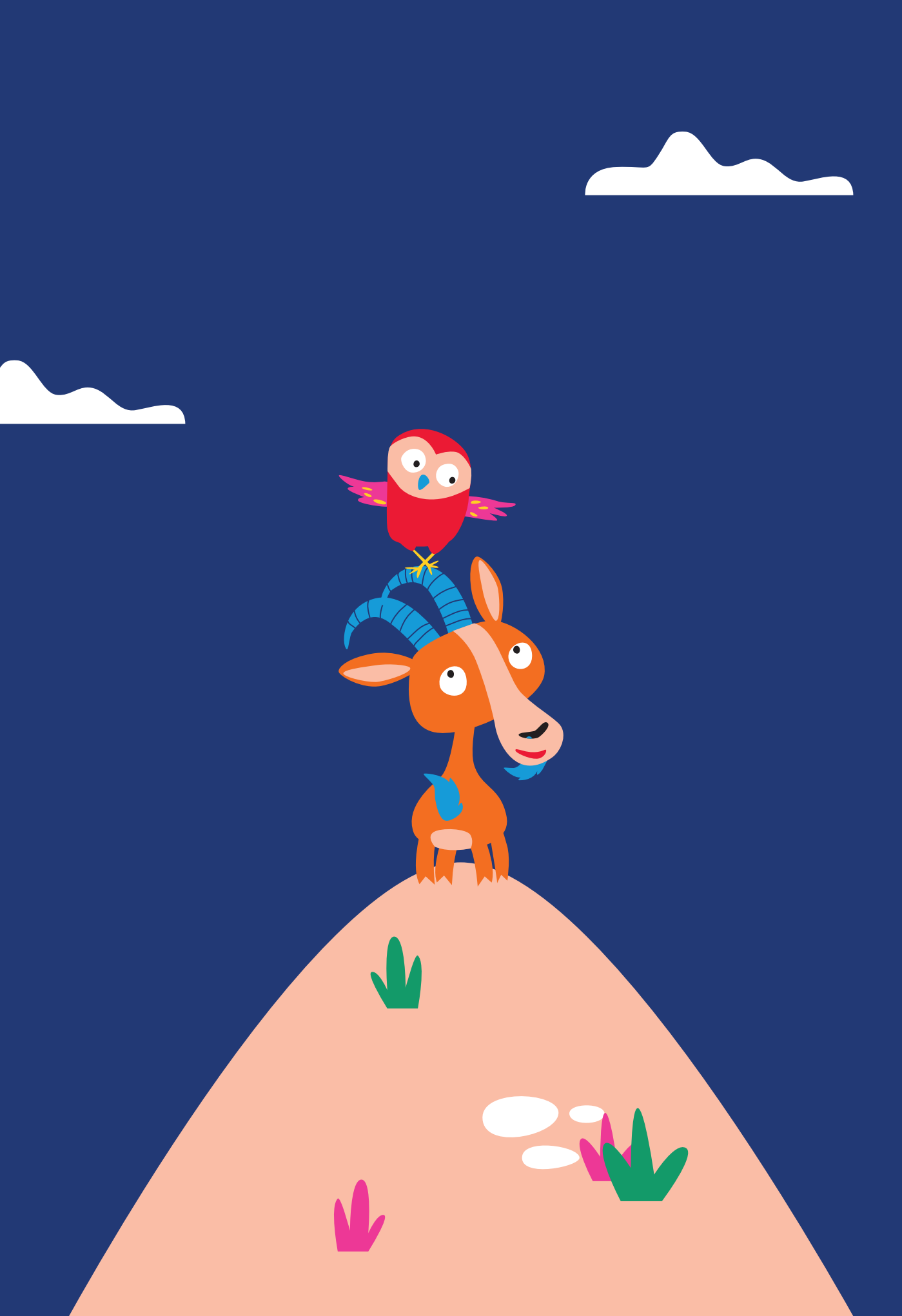
161 ..... LE PREDICAT

162 ..... LE SOGET

164 ..... L'OGET

166 ..... LA POSIZIUN DL AGETIF

168 ..... BIBLIOGRAFIA

Stimades insegnantes, stimá insegnanc,

Le material che i èis danman é früt de n laur metü man dl 2014 y nasciü da na colaboraziun strënta danter la Seziun Ladina dla Universitè Lèdia de Balsan y le Departimënt Scora y Cultura Ladina. Do agn de laur él gnü a s'al dé na proposta de na gramatica ladina por les scores primares dla Val Badia y de Gherdëna, che dess gní adorada dantadöt tratan la ora de *Lingaz y cultura ladina*. Deache l'insegnamënt de ladin ne preodô cina sègn nia na gran lerch por dōta la pert morfologica y sintatica dl lingaz dla uma, mo se limitâ plülere ala pert ortografica, él gnü alzé fora le bojègn da implí chësta locia. Le resultat é na gramatica didatisada che ó alisiré l'insegnamënt de ladin, canche ara nen vá de contignüs che pó parëi plülere astrac o complesc. Na gramatica por les scores ne pó sambègn nia ester limitada a n laur scientifich sön aspec gramaticai, mo ara dess se orienté dantadöt ala funzionalité dl lingaz, chël ó dí a sciöche les scolares/i scolars adora le lingaz (MENZEL 1999, 12). Fá gramatica dess insciö ince ciafé lerch tl insegnamënt dl lingaz dla uma, dantadöt canche ara nen vá de na mendranza linguistica che se á svilupé scialdi sön la basa dl lingaz baié y che patësc sovënz dales interferënzes di lingac vijjins tl lingaz scrit. Avisa por chësta gauja unse orü alzé fora bele tl titul l'importanza dles carateristiches dl ladin, tolon la forma vedla dl imperatif dl verb jí, *Jundel*, che dess nes daidé recordé che ince le ladin é n lingaz caraterisé da na storia linguistica y da svilup diacronics importanc coche i gragn lingac europeics.

Pinsier conzetual y teorich

Tolon en conscidraziun la particularité dl sistem paritetich dles scores ladines y le fat che les scolares/i scolars á n raport cun le lingaz scrit sovënz basé sön i lingac L2 (talian y todësch), é chësta gramatica caraterisada dal confrunt cun düc i lingac che vëgn insigná tles scores ladines. Chësc ó dí plü avisa che le ladin é le metalingaz dla gramatica y le lingaz prinzipal de döta la opera, mo le punt de odüda é en gran pert contrastif, insciö che an pois jí ite sön les somëies y les desfarënzies cun le talian, le todësch y te n valgügn caji ince cun l'inglesc.

Sce an ti á dî alalungia albü pücia crëta al imparé deplü lingac tl medem momënt, spo él ti ultims dezens tres indô gnü confermé danü che le plurilinguism dess gní odü coche poscibilité de formaziun y de arichimënt linguistich y cultural por vigni möta y möt, ajache al é propi tres la copresënza de deplü lingac che an svilupëia plü concretamënter les competënzes cognitives, soziales y linguistich-culturales por imparé n lingaz (LE PAPE RACINE 2000; CATHOMAS 2015). Por chël pó na metoda plurilinguistica ince gní adorada en pert da lauré sön le lingaz dla uma. Le cheder teorich de döta la opera respidlëia insciö te n pröm momënt de tröp le pinsier dla linguistica

integrada. Le travert de chësta metoda inovativa é chël da jí sura l'idea fora, che vigni lingaz vëgnes insigné te na manira isolada, mo che an tira fora deplü vantaji sce an ti ciara a vigni lingaz da n punt de odüda contrastif y svilupëia insciö na sensibilité de riflessciun y de osservaziun por ci che reverda les somëies y les desfarënzies danter i lingac, ci che porta pro che les competënzes metalinguistiches dles scolares/di scolar vëgn ince plü stersces (CATHOMAS 2006, LE PAPE RACINE 2007).

Tl cheder de na linguistica integrada se damanon dantadöt coche l'insegnamënt dla gramatica pois ti jí adincuntra ai lingac L2 y L3 y al contrar, coche l'insegnamënt di L2 y L3 pois tó ite le lingaz dla uma. Y al é propi chësc ultim punt che rapresentëia la carateristica de chësta opera. Tröpes particularités dl L1 vëgn trasmetüdes y aprofondides tres i lingac L2 y te n valgügn caji ince L3. Insciö pó le scolar/la scolara capí damí ciünes che é les carateristiches dl ladin y ti sciampé ales dificoltés, che vá gonot derevers ales particularités dl ladin.

Pian ia dales indicaziuns cheder por l'insegnamënt de ladin y analisan ince i contignüs gramaticai di atri lingac de insegnamënt y confrontan inultima ince en pert i contignüs gramaticai tles publicaziuns referenziales por le talian, le todësch y le rumanc, é chisc i contignüs gramaticai che i aratun da definí coche standard da arjunje por la fin dla scora primara:

FONOLOGIA Y ORTOGRAFIA

CATEGORIA	CAPITUI	REGOLES
SONNS	I vocai y i consonanc	<ul style="list-style-type: none"> • Defniziun de vocal • Defniziun de consonant
	Sonns dürs y sonns morjî	<ul style="list-style-type: none"> • Defniziun • <i>C – G; F – V; P – B; T – D; SC – J</i>
	Sonns particolars	<ul style="list-style-type: none"> • <i>CE, CI, CIA, CIO, CIU, GE, GI, GIA, GIO, GIU, CHE, CHI, GHE, GHI, SCE, SCI, SCIA, SCIO, SCIU</i>
		<ul style="list-style-type: none"> • <i>CH – C</i> • <i>NI – GN</i> • <i>SC – J</i> • <i>Ë</i> • <i>MB – MP</i>
I consonanc dopli	<ul style="list-style-type: none"> • <i>-SS-</i> • <i>-SS</i> • <i>-NN</i> 	
AZËNT Y APOSTROF	Les silbes	• Defniziun
	L'azënt	• Defniziun
	Le zirconfles	• Defniziun
	L'apostrof	• Defniziun

MORFOLOGIA

CATEGORIA	CAPITUI	REGOLES
INOM	L'inom	• Defniziun
	L'inom tl feminin y l'inom tl masculin	Formaziun dl feminin: <ul style="list-style-type: none"> • consonant + <i>-a</i> • formaziun iregolara (<i>pere/uma</i>)
	L'inom tl singlar y l'inom tl plural	Formaziun dl plural tl feminin: <ul style="list-style-type: none"> • consonant + <i>-s</i> • <i>-a > -es</i>

INOM	L'inom tl singlar y l'inom tl plural	Formaziun dl plural tl masculin: • consonant > -s • -e/-o > -i
	L'inom personal y l'inom general	• Definiziun
	L'inom concret y l'inom astrat	• Definiziun
ARTICUL	L'articul	• Definiziun
	L'articul tl feminin y l'articul tl masculin	• <i>la</i>
		• <i>le</i>
	L'articul tl singlar y l'articul tl plural	• <i>la, le</i>
		• <i>les, i</i>
	L'articul cun apostrof	• <i>l'</i>
L'articul determinatif y l'articul indeterminatif	• <i>la/le/l'/les/i</i>	
	• <i>na/n/n'</i>	
AGETIF	L'agetif	• Definiziun
	L'agetif tl feminin y l'agetif tl masculin	• Definiziun • Concordanza agetif – inom
		Formaziun dl feminin: • consonant + -a • formaziun iregolara (-t > -da; -sc > -ja; -if > -iva)
	L'agetif tl singlar y l'agetif tl plural	Formaziun dl plural tl feminin: • -a > -es
Formaziun dl plural tl masculin: • consonant > -s • -e/-o > -i		

	L'agetif numeral	• Defniziun
		• Defniziun numeral cardinal y formes
		• Defniziun numeral ordinal y formes
	L'agetif possessif	• Defniziun
• Formes		
PRONOM	Le pronom	• Defniziun
	Le pronom personal	• Defniziun y adoranza • Formes
	Le pronom riflessif	• Defniziun y adoranza • Formes
	Le pronom personal nia azenté y le pronom personal azenté	• Defniziun y adoranza • Formes
	Le pronom possessif	• Defniziun y adoranza • Formes
VERB	Le verb	• Defniziun
	La coniugaziun di verbs	• Defniziun de coniugaziun
		• Defniziun de infinitif
	Les cater coniugaziuns	• I -é • II -ëi • III -e • IV -í
	I verbs ausiliars	• Defniziun
		• Coniugaziun <i>ester/avëi</i>

	I tëmps	• Formes dl presënt
		• Formes dl imperfet
		• Formes dl futur
	Le passé componü	• Definiziun de passé componü
		• Coniugaziun
PARTICOLES	Les particoles	• Definiziun
	La preposiziun	• Definiziun
		• La preposiziun articolada
	La congiunziun	• Definiziun
	L'averb	• Definiziun
		• Definiziun de averb de post
		• Definiziun de averb de tëmp

SINTASSA

LA FRASA	Le predicat	• Definiziun • Posiziun
	Le soget	• Definiziun • Posiziun
	L'oget	• Definiziun • Posiziun
	La posiziun dl agetif	• Posiziun do le sostantif • Posiziun dan le sostantif